

Intelektualci na marginama visoke politike

U povodu knjige Zorana Grijaka i Stjepana Ćosića, *Figure politike. Lujo Vojnović i Robert William Seton-Watson*, Zagreb, 2012.

Zlatko KUDELIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb

Dr. sc. Zoran Grijak i prof. dr. sc. Stjepan Ćosić objavili su u izdanju Hrvatskoga državnog arhiva u Zagrebu knjigu o znanstvenom, publicističkom i političkom djelovanju Dubrovčanina Luja Vojnovića (1864.—1951.) i britanskoga povjesničara i publicista Roberta Williama Seton-Watsona (1879.—1951.).* Obojica pripadaju onoj vrsti stručnjaka, publicista, novinara, povjesničara i političara čija je važnost osobito narasla potkraj 19. stoljeća zajedno s društvenom modernizacijom, demokratizacijom i zaoštavanjem odnosa među europskim državama. Bili su intelektualci koji su se bavili aktualnim nacionalnim, povijesnim i geopolitičkim temama te su postali važni kreatori moderne političke kulture koja se širila preko raznovrsnih tiskovina. Ni Vojnović ni Seton-Watson nisu dosegli ključne pozicije u vlasti; ostali su na marginama politike, odnosno nikad nisu postali političkim figurama, snažnim subjektima koji određuju i usmjeravaju događaje i procese u društvu nego su bili figure politike, dugovječni suputnici raznih politika kao stručnjaci, savjetnici posrednici ili propagandisti. Javnost ih je često doživljavala kao ideologe ili pokretače političkih promjena zbog dugogodišnjega javnog djelovanja, širokog obrazovanja i publicističke uvjerljivosti, ali to je bio tek privid jer je doseg njihova utjecaja bio ograničen, uvjetovan dnevnopolitičkim ciljevima i kontroliran iz različitih središta moći. Vojnovića i Seton-Watsona povezuje dugogodišnje bavljenje krizom i raspadom Austro-Ugarske Monarhije te stvaranjem nove južnoslavenske države, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslavije. Njihov politički profil obilježavala su promjenjiva i proturječna stajališta te polemički naboj kojim su uvijek bili spremni braniti u javnosti trenutne interese.

Lujo Vojnović

Lujo Vojnović studirao je pravo u Zagrebu i Grazu, gdje je doktorirao. Radio je kao odvjetnički vježbenik, a zatim vodio vlastiti odvjetnički ured. Bio je jedan

* U prilogu knjige objavljena je njihova korespondencija (1916.—1919.).

od viđenijih pripadnika protuaustrijskog kruga dubrovačkih Srba katolika. Godine 1896. stupa u službu crnogorskog kneza, kasnije kralja Nikole, gdje uskoro dolazi na mjesto v. d. ministra pravde (1899.—1903.). Od 1904. bio je odgojitelj kraljevića Aleksandra Karađorđevića u Beogradu. Dvije godine kasnije stupio je u službu bugarskog cara Ferdinanda. Godine 1912. postaje tajnik kralja Nikole. Nakon završetka Drugoga balkanskog rata 1913. preuzeo je dužnost crnogorskoga opunomoćenika na Londonskoj konferenciji i akreditiranog predstavnika Crne Gore kod britanske vlade. Početkom Prvoga svjetskog rata emigrirao je u Italiju nastavivši raditi u korist srbijanske vlade. Pisao je brojne promidžbene članke i studije o južnoslavenskom ujedinjenju i talijanskim teritorijalnim pretenzijama na dijelove istočnojadranske obale. U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslaviji Vojnović je politički djelovao kao član Demokratske stranke, odnosno kasnije Samostalne demokratske stranke. Suvremenici su mu zamjerali oportunitizam i servilnost, a njegove uspjehe smatrali plodom beskrupuloznosti i političke prevrtljivosti. Ipak, priznavali su mu idealistički avanturizam te diplomatsko umijeće i snalažljivost. Njegovu političku i diplomatsku karijeru od početka su pratile brojne polemike koji su ponekad završavale kao afere sa sudskim epilogom.

Bitna odrednica političkoga i javnog djelovanja Luja Vojnovića bilo je njegovo vezivanje uz ideologiju dubrovačkih Srba katolika. Preuzimanje srpskog identiteta kod dijela dubrovačkih katoličkih intelektualaca, potomaka dubrovačke vlastele i članova istaknutih građanskih obitelji, bilo je izraz protuaustrijskog partikularizma i odjek staroga dubrovačkog republikanstva. Dubrovački Srbi katolici nisu svoj identitet uspjeli nametnuti dubrovačkom stanovništvu koje je već formiralo hrvatsku nacionalnu svijest.

Prvu ozbiljniju političku raspravu, pod naslovom *Srpsko-hrvatsko pitanje u Dalmaciji — nekoliko iskrenijeh riječi narodu*, Vojnović je objavio 1888. pod pseudonimom L. G. Dubrovčanin. Nacionalni problem između Hrvata i Srba shvaćao je kao regionalno sukobljavanje centra ujedinjenja — Srbije s periferijom, tj. hrvatskim otporom. Hrvatsko državno pravo smatrao je zastarjelom fikcijom. Jedino mjerodavno pravo u Trojednici za njega je bilo nacionalno pravo. Rješenje je vidio u nacionalnom konsenzusu Hrvata i Srba u Dalmaciji, koji se trebao prenijeti na cijelu Trojednicu, pod uvjetom da Hrvati priznaju područje južno od Neretve srpskim, i da prihvate da je jedinstveni književni jezik utemeljio Vuk Stefanović Karadžić te da Srbi odustanu od izjednačivanja vjerskog i narodnog.

Kao Vojnovićev najznatniji vanjskopolitički uspjeh u službi crnogorskog kneza ističe se njegov angažman tijekom svetojeronimske afere, kada je uvelike pridonio ukidanju hrvatskog imena Zavodu sv. Jeronima u Rimu i vraćanju starog ilirskog naziva 1902. godine, čime je privremeno onemogućena njegova afirmacija kao hrvatske institucije za odgoj mladih svećenika. (Hrvatski je naziv vraćen tek 1971.) Sadržaj diplomatskih nota koje je Vojnović upućivao tajništvu Svete

Stolice u povodu svetojeronimske afere potvrđuje da je Crna Gora iskoristila situaciju za promicanje ekspanzionističkih srpskih ideja prema Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, ali u crnogorskoj varijanti.

Između 1894. i 1913. Vojnović je objavio niz članaka i monografija posvećenih dubrovačkoj povijesti, među njima i dvije na francuskom jeziku: *Louis XIV et Raguse* (1907.) i *Les »Angevins« a Raguse (1384—1385)* šest godina kasnije (1913.). Godine 1909. u Beču je na njemačkom jeziku objavio izvještaje dubrovačkog diplomata Frana Gondole (Gundulića) te iste godine na bugarskom jeziku članak o odnosima Dubrovnika i Bugarske. Kao najvažnije djelo kojim je ispunio zavjet svome Gradu (iako je rođen u Splitu!) ističe se *Pad Dubrovnika* (1908.). Studija počiva na naraciji »unutarnje istine« što ju je Lujo dijelio sa širim krugom dubrovačke intelektualne elite s kraja 19. stoljeća, a koja je bila utemeljena na osobnom povijesnom iskustvu te evociranju i tumačenju cjelokupnoga kulturnog i političkog nasljeđa Dubrovačke Republike. Vojnović je aktualizirao ideju republikanizma, koji u njegovu tumačenju prelazi okvire historiografije i dobiva programski značaj. U njegovim literarnim i historiografskim djelima estetske sastavnice svjetonazora postrepublikske intelektualne elite stopljene su u jedinstveni dubrovački etos. U njemu se supstrat republikanske povijesti povezuje s otporom Monarhiji i autokraciji.

Početak Prvoga svjetskog rata Vojnović je postao osoba na koju se u Italiji oslanjao predsjednik srbijanske vlade Nikola Pašić, koji se nadao utjecati preko njega na rad Jugoslavenskog odbora. Zbog pokroviteljskoga pristupa i arogantnog odnosa prema vodećim ljudima Odbora Vojnović nije bio dobro prihvaćen. Članovi Odbora nisu usvojili njegov prijedlog o talijansko-slavenskom sporazumu kojim je predvidio da se Italiji prepuste Istra, Zadar i otoci sjeverno od Brača. (Pitanje Šibenika i Rijeke ostalo je otvoreno.) Vojnović sa svoje strane nije prihvaćao polazište Odbora da se sve zemlje u kojima žive južni Slaveni od cijepa od Monarhije i na ravnopravnoj osnovi ujedinje sa Srbijom i Crnom Gorom.

Preseljenjem u Pariz u svibnju 1917. počelo je novo razdoblje Vojnovićeva djelovanja. Uloživši golem trud u promidžbu u korist južnoslavenskog ujedinjenja i stvaranja nove države pod vodstvom Srbije, objavio je brojne članke i rasprave o talijanskoj politici i jadranskom pitanju, držao javna predavanja i dopisivao se s istaknutim novinarima i političarima u Europi. Kako je raspad Austro-Ugarske Monarhije bio sve izgledniji, posvetio se pitanjima etničkih i političkih granica s Italijom i osporavanju Londonskog ugovora (1915.). Njegove su elaboracije isticale pijemontsku ulogu Srbije u južnoslavenskom državnom ujedinjenju. Tada je reafirmirao tezu o etničkoj (»rasnoj«) bliskosti Srba i Hrvata, držeći Srbe naprednijim dijelom u procesu ujedinjenja, osporavajući Hrvatima bilo kakvo pravo na stvaranje neovisne države. Okrenuo se pseudopovijesnoj argumentaciji o neprekinutom zajedništvu Hrvata i Srba koje je navodno sezalo duboko u srednji vijek.

Kraj rata Vojnović je dočekao u srbijanskom poslanstvu u Parizu. Iako je na Pariškoj mirovnoj konferenciji 1919./20. sudjelovao kao ekspert Kraljevine SHS u sklopu rješavanja teritorijalnih pitanja, nije dobio zapaženo mjesto jer su ga potisnuli Ante Trumbić i članovi Jugoslavenskog odbora.

Početak dvadesetih godina nije uspio dobiti nijednu od željenih političkih ili diplomatskih funkcija: vladajući krugovi su ga marginalizirali, hrvatska ga je politika odavno odbacila, Crnogorci su ga prezirali, a Srbijanci nikad iskreno prihvatili. Vojnović se sa svojim elitističkim duhom nije mogao uklopiti u parlamentarizam, rudimentarnu demokraciju i uključivanje masa u politički život. Dodatno mu je naštetila i tzv. špijunska afera u kojoj je bio osumnjičen da je tijekom rata djelovao kao austrijski špijun. Naime, u kolovozu 1923. Hinko Hinković (Heinrich Mozes), jedan od osnivača Jugoslavenskog odbora i Vojnovićev kolega u Demokratskoj stranci, u zagrebačkom *Obzoru* objavio je tekst o provali talijanske obavještajne službe u austrijski konzulat u Zürichu, koji je bio paravan za djelovanje mornaričke obavještajne službe zadužene za špijunske i diverzantske akcije u Italiji. Hinković je u članku naveo da je od srbijanskog poslanika u Rimu Mihajla Ristića doznao kako su tada pronađeni i dokazi protiv »jednog istaknutog Dalmatinca«, čiju je obitelj nakon toga talijanska vlada prvo zatočila, a zatim protjerala. Bila je to jasna aluzija na Luja Vojnovića, čije je na-

vodno špijuniranje u korist Monarhije spomenuo 1921. i Danilo Živaljević, bivši povjerenik za srpske (jugoslavenske) izbjeglice u Rimu. Članak je izazvao polemiku u koju su se uključili Milan Ćurčin i Miroslav Krleža. Obojica su podupirali Hinkovića. Polemika je dosegla vrhunac 1924. i 1925. kada je sumnja za špijuniranje proširena i na Lujovu suprugu Tinku. Ćurčinova povijesna i etnopsihološka analiza Luja Vojnovića kao idealnog tipa varalice i avanturista, uspo-redivši ga s braćom Zanovićima i još nekim bokeljskim i crnogorskim varalicama, bila je osobito porazna za dubrovačkog gospara. Spomenuti političari i intelektualci prozvali su ga austrijskim špijunom bez čvrstih dokaza i doveli ga u situaciju da je ostao potpuno bespomoćan i bez potpore. Njegova predratna karijera i politička reputacija odlično su se uklapali u sliku o njemu kao mogućem dvostrukom špijunu. Situaciju je i sam dodatno otežavao vrijeđanjem protivnika, koji su iz članka u članak konstruirali nove indicije navodne krivnje. Braneći se nekoherentno i paranoično, nije mogao nikoga uvjeriti da je riječ o talijanskom pokušaju njegove diskreditacije. Tijekom polemike Vojnović je pretrpio tešku moralnu diskreditaciju. Skandal mu je onemogućio napredovanje u državnoj službi, sudski proces protiv Hinkovića dospio je u zastaru i izgubio je spor protiv Ćurčina, koji ga je tužio zbog uvrede. Zanimljivo je da je Krleža, koji ni mnogo godina kasnije, u *Zapiscima sa Tržiča* (1988.), nije mogao donijeti jednoznačan zaključak o tom slučaju, ocijenio da cijeli događaj treba promatrati u kontekstu srbijanske ratne politike nakon sloma Ruskog Carstva i pokušaja sklapanja separatnog mira Srbije s Austrijom. Vojnović je vjerojatno odigrao neku ulogu u Pašićevim kombinacijama i bio osoba koja je preko grofa Lippaya i baruna Inkeya trebala uspostaviti povjerljive veze s austrijskom stranom. No, kada je nakon rata buknuła afera, nije bilo oportuno da se vlada i Pašić očituju o neugodnim događajima, a Vojnović nije imao ni hrabrosti niti je smio, zbog obveze čuvanja državne tajne, otvoreno progovoriti o toj epizodi svojeg diplomatskog djelovanja.

U razdoblju do uvođenja šestosiječanjske diktature u Jugoslaviji Vojnović je objavljivao članke o povijesnim, kulturnim i političkim temama u domaćim i francuskim novinama i časopisima. Često je iznosio i primjedbe o stanju u novoj državi, zamjerajući vladajućim krugovima administrativnu neefikasnost i nekompetentnost u provedbi politike narodnog jedinstva. Osim maglovitog integralizma i historiografsko-literarnih domišljanja međutim nije ponudio konkretne prijedloge za rješenje problema. No, i te blage kritike centralizma vladajućeg režima bile su dovoljne da ne dobije neki od utjecajnijih položaja kojima je težio.

Nakon višegodišnjeg rada objavio je knjigu *Histoire de Dalmatie* (1934.), koja je u inozemstvu doživjela velik uspjeh; dobio je za nju i prestižnu nagradu francuske Akademije. U domovini je međutim bio izložen oštrim kritikama. Ante Belas, profesor povijesti u kotorskoj gimnaziji, isticao je da je Vojnović u knjizi minorizirao hrvatsku sastavnicu dalmatinske povijesti te da je, spominjući

uglavnom Slavene u Dalmaciji, prešutio neke od najvažnijih događaja iz razdoblja narodne dinastije. Selektivni i proizvoljni pristup naročito je došao do izražaja u interpretaciji povijesti 19. i 20. stoljeća, u kojoj je relativizirao dugogodišnju narodnjačko-autonomašku borbu u kojoj je sudjelovao i njegov otac Kosto. Nikoli Tommaseu pripisao je gotovo kultnu ulogu u kulturnom životu Dalmacije. U knjizi uopće nije spomenuo Mihovila Pavlinovića ni Natka Nodila, ali je prilično prostora posvetio Juliju Bajamontiju. Ni u opisu događaja iz Prvoga svjetskog rata Vojnović nije bio mnogo objektivniji: potpuno je ignorirao rad dalmatinskih Hrvata u inozemstvu. Uopće nije spomenuo Trumbića, Supila, Meštrovića, Hinkovića i druge članove Jugoslavenskog odbora ni njihov otpor politici tajnog Londonskog ugovora. Nije opisao pregovore sa srbijanskom vladom te okolnosti u kojima su nastale Krfska i Svibanjska deklaracija (1917.). Šutke je prešao preko odluke hrvatskoga Sabora o raskidanju državnopravnih veza s Austro-Ugarskom Monarhijom (1918.). Još je kritičniji prema knjizi bio ugledni geograf Ivo Rubić, koji je upozorio na niz nedostataka i pogrešaka i autorovu neupućenost u važne geopolitičke aspekte koji su u različitim razdobljima uvjetovali niz povijesnih događaja i procesa. Naglasio je da knjiga pokazuje kako autor nije ni znanstvenik ni geograf jer mu je znanstveni aparat potpuno nepoznat. Posprdnno ga je nazvao romantičarom i esejistom čijim su djelom antropogeografija, historijska geografija i geopolitika više izgubile nego što su dobile. Odgovarajući kritičarima Vojnović je esejističku narav svoje knjige opravdao činjenicom da ju je namijenio inozemnoj publici. Naravno, kao što se i moglo očekivati, nije se osvrnuo na konkretne i meritorne kritike nego je napao politička stajališta svojih oponenta.

Još jedan politički uzlet Luja Vojnovića počeo je nakon atentata na kralja Aleksandra u listopadu 1934. u Marseilleu, kada se približio Jugoslavenkoj radikalnoj zajednici, osnovanoj 1935. u Milanu Stojadinoviću, zahvaljujući kojem je imenovan senatorom Kraljevine Jugoslavije. Na temelju vlastitih uvjerenja o unitarnom ustroju države, postao je istaknut tumač Stojadinovićevih vanjskopolitičkih i unutarnjopolitičkih poteza i jedan od najoštrijih protivnika federalističkih tendencija. Njegova su stajališta sve više obilježavali oportunistički, desni radikalizam i sklonost totalitarnim režimima.

Nakon odlaska Milana Stojadinovića s vlasti i potpisivanja Sporazuma o ustpostavi Banovine Hrvatske između Dragiše Cvetkovića, novoga predsjednika vlade i Vladka Mačeka, vođe Hrvatske seljačke stranke, Vojnović je, bez većeg uspjeha, pokušavao osigurati svoje mjesto na političkoj pozornici. Nezadovoljan teritorijalnim opsegom Banovine Hrvatske obratio se opširnim pismom ministru vojske generalu Dušanu T. Simoviću s prijedlogom da Dubrovnik dobije status posebne administrativne jedinice unutar Kraljevine Jugoslavije. Identičnu zamolbu, napisanu na francuskom jeziku, uputio je i knezu Pavlu. Vojnović se nije mogao pomiriti s uključivanjem Dubrovnika u Banovinu Hrvatsku jer se pribijavao da bi se u slučaju većega vojnoga konflikta u Europi autonomna hrvatska

jedinica mogla osamostaliti zajedno s Dubrovnikom. Drugim riječima, uspostavljanje samostalne hrvatske države Dubrovnik bi zauvijek bio izgubljen za Srbiju. Prijedlogu o autonomnom statusu Dubrovnika Vojnović je dodao rukopis pod naslovom *Refleksije o Hrvatima*, kojim je nastojao dokazati da Hrvati nisu državotvoran narod i da su svi izvori, događaji i osobe kojima se potvrđuje kontinuitet hrvatske državotvorne tradicije povijesni falsifikati kojima se teži dobiti ničim opravdan državopravni subjektivitet. U svojim se tekstovima kako u monarhističkoj tako i komunističkoj Jugoslaviji pokušavao prikazati ekspertom za »psihologiju Hrvata«, navodeći da im je glavna osobina autističnost, samodopadnost, opsjednutost prošlošću, megalomanija i narcisoidna isključivost.

Početak Drugoga svjetskog rata Lujo Vojnović dočekao je u Zagrebu. Bojeći se, nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske, za svoj život, uputio je poglavniku Anti Paveliću *Memorandum* s podnaslovom »Što sam učinio za Hrvatsku?«, kojim je nastojao opovrgnuti optužbe o svojoj protuhrvatskoj politici, navodeći da je neinformiranost novih vlasti o njegovu djelovanju u korist Hrvatske posljedica njegove — samozatajnosti. No, uvid u njegove objavljene i neobjavljene rukopise pokazuje da se zauzimao za hrvatske interese samo kada su se poklapali s ciljevima srpske politike. Nije poznato kako je i je li uopće Pavelić reagirao na Vojnovićev spis, ali je činjenica da mu ustaške vlasti nisu pravile probleme. Vojnović je slom NDH-a dočekao s olakšanjem. Ponovno se pokušao uključiti u politički život slanjem različitih pisama, promemorija i članaka predstavnicima novih vlasti. Vođu jugoslavenskih komunista, Josipa Broza Tita, hvalio je zbog prijedloga da Katolička crkva u Hrvatskoj postane »nacionalna«, tj. da se odvoji od Svete Stolice. No, članak u kojem je iznio svoje hvalospjeve nijedne novine nisu htjele objaviti. Posljednju promemoriju, *Politički status Dubrovnika*, Vojnović je uputio vlastima u Beogradu 22. kolovoza 1945. godine. U njoj je predložio da se, u slučaju da Dubrovnik i Boka kotorska ne postanu federalna jedinica, Dalmacija konstituiraju kao autonomna cjelina unutar nove jugoslavenske države. Prema njegovoj interpretaciji povijesti Dalmacija je podjednako bila sastavljena od hrvatskoga i srpskog elementa i kao takva bila ishodište jugoslavenske kulture. Otežavajuća okolnost u novim političkim uvjetima bila su Vojnovićeva pozitivna stajališta o nacističkom i fašističkom režimu i osuda komunizma u Rusiji iz 1938. godine. Miroslav Krleža sjetio se Luja Vojnovića 1948. u antiklerikalnom literarnom tekstu *Brašanjevo u Dubrovniku*, u kojem mu je poslužio kao personifikacija dubrovačke prijetvornosti i setebandijerizma. Očekivano, Vojnović nije javno reagirao na Krležin tekst. Još teži udarac doživio je kada je njegov rukopis *Dubrovnik i Osmansko Carstvo (16. i 17. stoljeće)*, koji je ponudio za objavljivanje Srpskoj akademiji nauka i umetnosti, negativno ocijenio upravo Jorjo Tadić, pripadnik njegova srbo-katoličkog kruga, koji je upozorio na brojne pogreške te oskudno korištenje izvora i zastarjelu historiografsku literaturu. Istu su sudbinu doživjeli i njegov prijevod komentara *Misli* rimskog cara Marka Aurelija i studija o njemu, kao i radovi koje je ponudio Jugo-

slavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti. Zagrebačkoj je nadbiskupiji pred smrt prodao studiju o životu Aurelija Augustina s prijevodima njegovih djela i biografsku studiju o Girolamu Savonaroli s prijevodom njegova teksta *Il Trionfo della Croce*. Lujo Vojnović, gurnut na margine javnoga života, umro je u Zagrebu ušavši duboko u deveto desetljeće života. Pokopan je u obiteljskoj grobnici u Dubrovniku.

Robert William Seton-Watson

Iako su britanska javnost, mediji i političke elite njemačku supremaciju na europskom kontinentu držali najvećom prijetnjom Velikoj Britaniji i njezinim interesima na Orijentu, Robert W. Seton-Watson je kao mladić zastupao izrazito germanofilsko stajalište, oblikovano pod utjecajem akademskih krugova koji su cijenili kulturna i znanstvena postignuća Nijemaca. Nije smatrao da rastuća moć Njemačke prijeti europskom sustavu ravnoteže snaga. Naprotiv, držao je da Njemačka predstavlja jamstvo europske stabilnosti. Tu je tezu kasnije primijenio na Austro-Ugarsku Monarhiju. Seton-Watson je njemačku ekspanziju držao neizbježnom, a procijenio je da bi plan o pretvaranju Njemačke iz kolonijalne i vojne u ekonomsku silu mogla zaustaviti samo težnja Nijemaca za širenjem na teritorij Austro-Ugarske, Nizozemske i Švicarske. Smatrajući da bi mogući vojni sukob između Velike Britanije i Njemačke bio opasnost za cijeli svijet, označio je Britance, Nijemce i Amerikance prirodnim saveznicima u budućnosti, a njihov savez velikim postignućem za opći mir. Tvrdio je da su opreke između Britanaca i Nijemaca više privid nego stvarnost jer ih spajaju zajednički interesi, kultura i religija. Svoja je stajališta počeo mijenjati tijekom studijskog boravka u Beču 1905./6., kada je uz ideju o Britaniji i Njemačkoj kao ključnim točkama europskog sustava ravnoteže iznio misao o Austro-Ugarske Monarhije kao temeljnom čimbeniku europske ravnoteže, koji se ne smije utopiti u Njemačkom Carstvu. Najveću opasnost za Monarhiju vidio je u pangermanskoj ligi i pokretu *Los von Rom*, koji su iznijeli ideju o potrebi njemačke ekspanzije prema Monarhiji. Držao je da je pangermanizam znatno širi fenomen u koji je uključena sveukupna njemačka politička nomenklatura. Stoga je Njemačku počeo doživljavati kao najveću prijetnju europskoj ravnoteži, a Austro-Ugarsku Monarhiju proglasio najvažnijim čimbenikom otpora pangermanskom pokretu koji jamči dugoročnu europsku stabilnost. Prema njegovu mišljenju uvjet za takvu ulogu bilo je prevladavanje aktualne krize u međunacionalnim odnosima u Monarhiji. Pretpostavljao je da će opće pravo glasa ublažiti nacionalna sukobljavanja i pozicionirati stranke na temelju socijalnih interesa. Najzaslužnija osoba za Seton-Watsonovo okretanje analizi problema ugrožavanja prava nemađarskih nacija u Ugarskoj bio je Karl Renner, koji ga je upozorio na širi kompleks nacionalnih problema u Monarhiji. U Budimpešti je razgovarao s predstavnicima mađarske oporbe i vođama Slovaka i Rumunja u Ugarskom parlamentu. Konačno, u Beču je upoznao i Tomaša G. Masaryka. Na temelju brojnih kontakata Seton-Watson je po povratku u domovinu napisao studiju o nacionalnom pitanju u Ugarskoj. U listu *The Spec-*

tator, pod pseudonimom *Scotus Viator*, po kojem je postao poznat, vodio je polemiku s grofom Moritzom Esterházyjem, koji je branio hegemonističku politiku Mađara prema Slovacima. Na temelju stečenog uvida u stanje u Ugarskoj objavljuje knjigu *Racial Problems in Hungary* (1908.), u kojoj zaključuje da je zadaća Monarhije zajamčiti svim svojim narodima jednaka prava i slobode u interesu njihova suživota u sklopu zajedničke države. Za ugrožavanje interesa opstanaka Monarhije nije držao odgovornima samo Mađare, tj. konzervativnu ugarsku aristokraciju, nego i austrijske Nijemce, koji se nisu suprotstavili njihovoj otporu prema bilo kakvoj reviziji dualističkog sustava. Naglasivši da bi dinastija Habsburg odbijanjem zahtjeva nemađarskih naroda za ukidanjem dualističkog sustava iznevjerila svoju povijesnu misiju u održavanju europske političke ravnoteže, upozorio je da bi takva politika mogla dovesti do prepuštanja Balkana Rusiji i nesuglasica među velikim silama. Razlog postojanja Austro-Ugarske Monarhije vidio je u povijesti i geopolitici, držeći da je Dunav okosnica geografskog jedinstva Monarhije. Tezu da je Monarhija potrebna Europi Seton-Watson je obrazložio u knjizi *The Future of Austria-Hungary and Attitude of Great Powers* (1907.), prevedenoj na njemački jezik. Prema njegovu shvaćanju Monarhija je bila prepreka pangermanizmu i panslavizmu, odnosno jamstvo da na Balkanu neće nastati slavenska federacija pod ruskom zaštitom. Zato je Monarhiji pripisao povijesnu misiju obrane jednakih prava i sloboda naroda pod njezinom vlašću, a Habsburgovce gledao kao branitelje europske kulture među narodima jugoistočne Europe. U knjizi je analizirao položaj Monarhije u odnosu na države koje su pretendirale na njezin teritorij — Njemačku, Rusiju, Italiju, Srbiju i Crnu Goru — zaključivši da bi širenje Njemačke na istok preko teritorija Austro-Ugarske moglo izazvati nov europski rat. U tom je času Seton-Watson bio blizak mišljenju nekih hrvatskih političara, npr. Isidoru Kršnjavom, da između Hrvata i Srba postoji nepremostiv kulturno-civilizacijski jaz bog kojeg su predstavnici dvaju po svojim bitnim odrednicama različitih kultura: zapadnoeuropske, nastale na zasadama zapadnog kršćanstva i istočnoeuropske, pravoslavno-bizantske, u kojoj su vjerski i nacionalni identitet snažno prepleteni. Kako je prema njegovu mišljenju ruska politika zastupala ideju da je uništenje Austro-Ugarske Monarhije nužan preduvjet za održavanje Rusije kao svjetske velesile, držao je da bi rješenje nacionalnog pitanja u Monarhiji preduhitriло ekspanziju Ruskog Carstva na Zapad.

Glavni uzrok problema između Monarhije i Italije Seton-Watson je vidio u talijanskom iredentističkom pokretu, čije je zahtjeve držao uglavnom besmislenim, posebice glede Istre i Dalmacije.

Mijenjanje Seton-Watsonovih političkih stajališta nakon aneksije Bosne i Hercegovine (1908.) u uskoj je vezi s njegovim brojnim osobnim vezama u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori. Tijekom 1909. boravio je u Hrvatskoj i susreo se s Ivanom Lupisom, novinarom koji je radio u Americi i Josipom Smoljakom, koji su uz F. Supila i Ivana Meštrovića bili njegovi najbolji prijatelji i informatori među Hrvatima. U Zagrebu je u svibnju iste godine razgovarao s Mi-

lom Starčevićem i Isidorom Kršnjavim. Dok je još krajem 1909. i početkom 1910. isticao da se zalaže za rješenje južnoslavenskog pitanja unutar trijalistički preustrojene Monarhije, nakon putovanja po Bosni i Hercegovini, gdje je razgovarao s vrbosanskim nadbiskupom Josipom Stadlerom i zemaljskim poglavarom generalom Marijanom Varešaninom te Crnoj Gori, sve je više presudnim za budući razvoj Monarhije isticao pitanje južnih Slavena podijeljenih između Austrije i Ugarske, Osmanskog Carstva, Kraljevine Srbije i Kraljevine Crne Gore. Svoja je razmišljanja elaborirao u knjizi *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy* (1911.), istaknuvši da je ujedinjenje južnih Slavena izvjesno, ali da je nejasno hoće li se ostvariti unutar ili izvan Monarhije. Unatoč tome što se protivio aneksiji Bosne i Hercegovine Seton-Watson je ostao jedan od malobrojnih britanskih eksperata koji su se zauzimali za održanje Austro-Ugarske Monarhije i podupirali njezino političko zbližavanje s Velikom Britanijom.

Nakon završetka balkanskih ratova (1912.—1913.) njegovo stajalište o svrhovitosti održavanja Monarhije definitivno je uzdrmano. Učinak srbijanskih pobjeda u proljeće 1913. izazvao je njegovo oduševljenje. Budući da je velik dio tadašnje hrvatske političke elite svoje nacionalne aspiracije vezivao uz Srbiju, zaključio je da se cijela situacija na Balkanu okrenula u korist Kraljevine Srbije.

Početkom Prvoga svjetskog rata Seton-Watson proglašava Habsburgovce nekompetentnima za rješavanje južnoslavenskog pitanja te se publicistički i politički angažira na pomoći političarima koji su radili na rušenju Monarhije. Tijekom 1914. povezuje se s F. Supilom, kojeg je upoznao još 1908. i s T. G. Masarykom, a krajem godine zajedno sa suradnicima objavljuje knjigu *The War and Democracy*, kojom je osporava plan rekonstrukcije Austro-Ugarske Monarhije. Iduće godine u brošuri *What is at Stake in the War* ističe da je pobjeda saveznika nad Njemačkom uvjetovana uništenjem Osmanskog Carstva i Austro-Ugarske Monarhije. Na ruševinama triju središnjih sila mogla se, prema njegovu mišljenju, podići nova Europa. Tijekom svjetskog rata Seton-Watson je postao jedan od najvećih pobornika stvaranja jugoslavenske države. Bio je jedan od osnivača *Serbian Society of Great Britain*, *Serbian Relief Found* i *School of Slavonic and East European Studies* u Londonu, škole koja i danas djeluje kao najvažnija britanska institucija za povijest srednje, južne i jugoistočne Europe.

Svoje ideje Seton-Watson je iznosio u novopokrenutom časopisu *The New Europe* (1916.—1920.), koji je postao paradigma vrhunске političke propagande. U njegovu uređivanju sudjelovali su intelektualci povezani s britanskom vladom koji su se godinama bavili proučavanjem političkih, kulturnih i socijalnih prilika u Monarhiji. Časopis je postavio moderni koncept prema kojem su znanstvenici i intelektualci okupljeni oko uredništva s jedne strane djelovali kao autoriteti i predstavnici struke, a s druge kao propagandisti koji činjenice kombiniraju, selektiraju i interpretiraju u sklopu vlastitih političkih sklonosti i političkih interesa svojih država.

Seton-Watsonovo mišljenje da se Monarhija pretvorila u privjesak Njemačkog Carstva i da više ne može ostvarivati zadaću održavanja sustava europske ravnoteže nije ostalo bez utjecaja na kasniju europsku historiografiju i publicistiku, koja je njegovu interpretaciju desetljećima reciklirala držeći svaki pokušaj njezina relativiziranja ako ne revizionističkim, onda barem neutemeljenim i ishitrenim.

Na kraju, kada je jugoslavenska država postala međunarodno priznata činjenica, postao je jedan od žestokih kritičara velikosrpske politike, ali nikada nije napustio ideju o svrsishodnosti Jugoslavije, koju je, kao nekad Monarhiju, držao čimbenikom stabilnosti političkih prilika u jugoistočnoj Europi. Godine 1931. javno je osudio uvođenje diktaure kralja Aleksandra u predavanju održanom u Kraljevskom institutu za međunarodne odnose u Londonu. Predavanju je između ostalih prisustvovala i britanska etnoantropologinja Mary Edith Durham, koja se žestoko suprotstavljala njegovu nekritičnom veličanju Srbije i argumentaciji u korist održanja jugoslavenske države. Tvrdila je da je Jugoslavija utemeljena na zločinu jer je na osnovi kasnijih svjedočenja članova tajne organizacije Crna ruka i službenih izvješća sa Solunskog procesa otkriveno da je atentat u Sarajevu, za koji se prije tvrdilo da je zlodjelo nekolicine mladića, zamišljen i planiran u Beogradu. Ta je tvrdnja bila provokativna za Seton-Watsona. Oboje su objavili studije o atentatu, interpretirajući ga sasvim oprečno. Njezinu knjigu *The Sarajevo Crime* (1925.) i njegovu *Sarajevo: a Study in the Origins of Great War* (1926.) usporedio je američki povjesničar Sidney Bradshaw Fay. Napomenuvši da je Seton-Watson slijedio interpretacijsku shemu prema kojoj je Njemačka podupirala Austro-Ugarsku Monarhiju u hotimičnom izazivanju političke situacije u kojoj je rat postao neizbježan, Fay mu je zamjerio što je uglavnom koristio jugoslavensku literaturu i iskaze političkih sudionika, čija je vjerodostojnost bila upitna. Govoreći o knjizi M. E. Durham, koja je tvrdila da su Pašić i srbijanska vlada bili uključeni u urotu koja je dovela do atentata i da Srbija nije učinila ništa kako bi spriječila ubojice da iz Beograda krenu u Sarajevu niti je upozorila Austriju što se sprema, Fay je kao njezin najvredniji dio istaknuo cjelovit prikaz Solunskog procesa iz 1917. godine. Prema mišljenju M. E. Durham razlog smrtne presude pukovniku Dragutinu Dimitrijeviću Apisu, vođi Crne ruke, nije bio toliko u optužbi da je planirao ubojstvo kraljevića Aleksandra koliko u Pašićevoj namjeri da uništi dokaze koji jednoga visokog časnika srbijanske vojske povezuju s atentatom u drugoj državi. Fay ipak navodi da je prihvaćanje njezinih tvrdnji otežano nedostatkom originalnih dokumenta s procesa.

Ovdje valja upozoriti na izjavu Ljube Jovanovića, bivšeg ministra obrazovanja u Pašićevoj vladi na početku Prvoga svjetskog rata, koji je na londonskom predavanju 1925. ustvrdio da je Pašić bio upoznat s činjenicom kako su se u Beogradu okupile osobe koje su pripremale atentat na Franju Ferdinanda. Prema Jovanovićevim tvrdnjama Pašić i članovi vlade zaključili su da treba zapovjediti pograničnim vlastima da atentatorima onemoguće prelazak granice, ali da su

i one same bile upletene u tu akciju i nisu se osvrnale na nalog ministra unutarnjih poslova Stojana Protića, nego su naknadno izvijestile da je stigao prekasno za bilo kakvu akciju. Jovanovićeve je interpretacija bila toliko tendenciozna i neuvjerljiva da je zapravo potkrepljivala teze onih koji su tvrdili da je srbijanska vlada bila povezana s atentatom. Tom je zaključku vodila i činjenica da je sam Jovanović priznao kako je osobno dva-tri puta kontaktirao s Gavrilom Principom u vezi s njegovim upisom na licej. Inače, Ljuba Jovanović je kao ministar unutarnjih poslova 1917. organizirao Solunski proces. Ta je činjenica uvelike pobuđivala sumnje u istinitost njegovih navoda o neupletenosti srbijanske vlade u planiranje sarajevskog atentata.

Seton-Watson je u rujnu 1939., neposredno nakon donošenja uredbe o Banojini Hrvatskoj, napisao *Memorandum* kojim je rezimirao svoja stajališta i rad na postizanju hrvatsko-srpskog kompromisa. *Memorandum* je potpuno bio u skladu s aktualnom politikom britanske vlade prema Kraljevini Jugoslaviji, tj. zagovarao je decentralizaciju države. Njegov zadnji javni istup bila je radioporuka upućena 27. ožujka 1941. građanima Kraljevine Jugoslavije u kojoj je pozdravio oficirski puč i rušenje vlade Cvetković — Maček. Nema nikakve dvojbe da to nije mogao učiniti bez službenoga odobrenja britanske vlade.

Seton-Watson bio je nesporno jedan od relativno važnih čimbenika kreiranja britanske vanjske politike u prvoj polovini 20. stoljeća. Njezini su ciljevi bitno utjecali na oblikovanje njegova historiografskog i publicističkog opusa. Seton-Watsonova velika slabost bila je sklonost da događaje interpretira u skladu sa svojim političkim opredjeljenjima i interesima Velike Britanije.

Knjiga autorskog dvojca Grijak — Ćosić po svome je znanstvenom diskursu i spoznajama temeljenima na istraživanju dosada uglavnom nekorisćenoga arhivskog gradiva i manje poznate literature velik doprinos hrvatskoj historiografiji, kojoj nedostaju studije o utjecaju političkih ideja inozemnih i domaćih intelektualaca na društvena zbivanja njihova vremena te pokazuje da mnoge povijesne teme tek treba otvoriti jer su od krucijalne važnosti za upotpunjavanje spoznaja o važnom razdoblju hrvatske povijesti posljednjih desetljeća 19. i prve polovine 20. stoljeća u širem europskom sklopu.

Od nesnalazjenja do pravilnoga izbora — Političko prilagođavanje (nekih) franjevacca Bosne Srebrene u komunizmu i nakon njegova sloma

U povodu knjige fra Ignacija Gavrana *Lucerna lucens? Odnos Vrhbosanskoga ordinarijata prema bosanskim franjevcima (1881—1975) — Dossier »Dobri Pastir«*. *Rasprave i polemike o Udruženju katoličkih svećenika*, Sarajevo, 2012.

Jure KRIŠTO

Hrvatski institut za povijest, Zagreb

Neposredan povod ovome razmatranju nedavna je pojava knjige posvećene pok. fra Ignaciju Gavranu, istaknutome članu franjevačke provincije Bosne Srebrene i svećeničkoga udruženja »Dobri Pastir« i jednako istaknutom protivniku prvoga vrhbosanskoga nadbiskupa Josipa Stadlera i njegovih nasljednika. Knjiga se sastoji od ponovljenoga izdanja izrazito protuhijerarhijske Gavranove knjige o »oduzimanju« župa bosanskim franjevcima *Lucerna lucens*¹ i njegovih rasprava, polemika i pisama o »Dobrom Pastiru«. Povod ponovnomu tiskanju i objedinjavanju Gavranovih uradaka vanjskome je promatraču nejasan i nelogičan. Gavran je naime potkraj 2009. godine umro, pa je teško opravdati ponovno objavljivanje baš tih polemičkih spisa kao eventualno obilježavanje njegova odlaska s ovoga svijeta, a još teže naći poveznicu između dvaju dijelova knjige.

Možda se dodatno objašnjenje može naći ako se krene tragom izdavača provokativne knjige, mjesečnika Bosne Srebrene *Svjetlo riječi*. U vrijeme pojavljivanja novoga jednosveščanog izdanja Gavranovih uradaka glavni urednik *Svjetla riječi* bio je prof. teologije na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu fra Ivan Šarčević. Je li preko pokojnoga Gavrana Šarčević želio poravnati neke svoje račune s aktualnim crkvenim vodstvom u Vrhbosanskoj nadbiskupiji, možda upravo s nadbiskupom Vinkom kardinalom Puljićem? Na to nas upućuje sljedeća rečenica iz Uvoda knjige: »Najnoviji rasplet događaja u Vrhbosanskoj nadbiskupiji, ponovna napetost između Ordinarijata i franjevacca, sile nas da se suočimo s pita-

¹ Ignacije GAVRAN, *Lucerna lucens? Odnos Vrhbosanskog ordinarijata prema bosanskim franjevcima (1881—1975)*, Vlastita naklada pisca, Visoko, 1978.